/ С. Макарчук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 352 с.; ***23.*** Поділля: Історико-етнографічне дослідження / [Артюх Л. Ф., Балушок В. Б., Болтарович З. Є. та ін.]; відп. ред. А. П. Пономарьов. – К.: Видавництво Незалежного культурного центру "Доля", 1994. – 504 с.; ***24.*** Потебня А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. Ч. І. Рождественские обряды / А. А. Потебня // Слово и миф / А. А. Потебня. – М.: Правда, 1989. – С. 379–443; ***25.*** Рудик С. Тварини в житті та побуті українського народу / С. Рудик – К.: Академія наук вищої школи України, 2005. – 272 с.

УДК 27-1«01/02»

Ольга ПРІНЬКО

ТЕОРІЯ ХРИСТИЯНСЬКОГО ЗНАННЯ ЗА ТЕРТУЛЛІАНОМ: СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті автор розглядає питання, що стосуються особливостей ранньої кафолічної епохи, подає характеристику напрямків християнської апологетичної думки II – початку III ст.

Також аналізує життя та релігійну діяльність пресвітера Карфагенського – Тертулліана, його богословські погляди та їх вплив на розвиток богословської думки Отців Церкви.

Ключові слова: Тертулліан, раннє християнство, Християнська Церква, Карфагенська єпископія, Північна Африка, християнські єресі.

Ольга ПРИНЬКО

ТЕОРИЯ ХРИСТИАНСКОГО ЗНАНИЯ ПО ТЕРТУЛЛИАНУ: СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье автор рассматривает вопросы, касающиеся особенностей ранней кафолической эпохи, дает характеристику направлений христианского апологетического мнения II - начала III в.

Также анализирует жизнь и религиозную деятельность пресвитера Карфагенского – Тертуллиана, его богословские взгляды и их влияние на развитие богословской мысли Отцов Церкви.

Ключевые слова: Тертуллиан, раннее христианство, Христианская Церковь, Карфагенская епископия, Северная Африка, христианские єреси.

Olga PRINKO

CHRISTIAN THEORY OF KNOWLEDGE - FROM TERTULLIAN: SOCIO-HISTORICAL PERSPECTIVE

The article an author is examine questions that touch the features of early кафолічної epoch, description of directions of christian apologetic opinion of II is given - to beginning of III of century

We analyze the life and religious activities presbyter of Carthage - Tertullian, his theological views and their impact on the theological thought of future generations.

Keywords: Tertillian, early Christianity, the Christian Church, bishopric, North Africa, Christian yerysi.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

Характеризуючи життя та діяльність відомого представника теологічної думки доби раннього християнства – Тертулліана, необхідно відзначити, що його постать отримала високу оцінку у фахівців. Як засвідчує у своїх глибоких дослідженнях спадщини цього мислителя російський дореволюційний історик Древньої Церкви К. Попов: «пристрасна, палка, жорстка, але могутня натура його не підкорялась ніяким стримуючим впливам; ні християнство, ні освіта не змінили його. Завжди збуджений і нічим не вдоволений, він все життя веде боротьбу – із самим собою, із зовнішніми та внутрішніми ворогами Церкви, боротьбу за Церкву і проти Церкви» [47, с. 26]. Як зазначає інший авторитетний науковець – А. Столяров, Тертулліан є повноправним представником того ряду мислителів, який іде від Апостола Павла до Августина, Паскаля та К'єркегора, а від них – до сучасних форм релігійного екзистен¬ціалізму [49, с. 6].

Період з 170 по 325 рр., як відомо, у науковій літературі прийнято називати ранньою кафолічною епохою. Слово «рання» слугує хронологічною відмінністю від екуменічної кафолічної епохи, яка починається з Нікейського Вселенського собору 325 р. включаючи в себе всі наступні Вселенські собори (до 787 р.). Слово «кафолічна» не належить безпосередньо до сучасної Римо-Католицької Церкви, але вживається у первинному значенні грецького слова «katholikos» – тобто «загальний, головний» [42, с. 303].

Характерна риса ранньої кафолічної епохи – теологічна дискусія і еволюція християнського вчення. В дану епоху було багато нововведень: вперше з'являється чітко сформульоване вчення про Святу Трійцю (Тертулліан, 210 р.); згадка про хрещення немовлят (засуджене Тертуллліаном); зведення перших християнських храмів (230 р.); перші випадки хрещення окропленням (Кіпріан, 250 р.); початок аскетичної практики відлюдниками, які підготували грунт для появи монастирів (св. Антоній Великий, 270 р.) [41, с. 167].

Незважаючи на серйозні доктринальні зміни, що відбулися у християнському віровченні, провідні апологети – Оріген, Тертулліан, Климент Александрійський, продовжували робити акцент на дотриманні святості життя, обґрунтовуючи й утверджуючи морально-етичні та побутові стандарти щодо поведінки та одягу вірян. Християни в означену епоху, як відомо, піддавалися гонінням (64-311рр.). Симптоматичним та доленосним на цьому тлі виявився Міланський едикт – своєрідний підсумок політичної домовленості двох імператорів – Константина та Ліцинія, яким проголошувалась релігійна терпимість на території Римської імперії щодо християнських общин (еклесій). Під час гонінь багато людей загинуло мученицькою смертю, а тисячі інших відпали від Церкви. У 312 р. Донат підняв питання про те, як ставитися до тих, хто став з людьми, які були відступниками зреклися віри, але пізніше покаялися [41,с.168].

Аналізуючи ранню кафолічну епоху, виділимо три школи мислителів, поділивши їх за географічним принципом. Перша школа знаходилася у Малій Азії. Двома її головними представниками були св. Іриней та Св. Іполит; вони

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

були уродженці малоазійського регіону. св. Іриней згодом переїхав до Галлії, де став єпископом Ліона (178-200 рр.), а св. Іполит (170-235 рр.), колишній його учень, працював у Римі [46 с. 138].

Друга школа функціонувала в Північній Африці, де переважала латинська мова. Найбільш видатним її богословом вважається Тертулліан (150-225 рр.), який почав письменницьку діяльність 196 р. Тертулліана замінив його учень св. Кіпріан. Тертулліан ніколи не обіймав вагомих посад у Церкві – він був лише пресвітером, служив настоятелем храму, але Кіпріан став єпископом Карфагена (248-258 рр.). Тертулліан і перший Отець Західної Церкви св. Августин Аврелій, єпископ Гіппонський (354-430 рр.) вплинули на формування західної теології [46,с.141].

Третя школа християнських мислителів розташовувалася в єгипетській Александрії – головному центрі елліністичної культури та філософії. Провідним мислителем цієї школи катихуменів був св. Климент Александрійський (150-215 рр.). Після смерті Климента, його учень Оріген (185-254 рр.) розпочав письменницько-проповідницьку діяльність близько 215 р. Доречно зазначити, що обидва перебували під впливом домінуючої в ті часи грецької філософії. Оріген був відомим апологетом та письменником, однак ні він, ні Климент не піднялися вище посади пресвітера [46,с.1146].

У тематичній історіографії особа Тертулліана характеризується як позитивно, так і негативно. Тертулліан здійснив суттєвий внесок у розробку християнського віровчення, культово-обрядову практику, соціальну доктрину ранньохристиянської Церкви.

Докладніше проблему ранньохристиянської теології висвітлив прот. Іоанн Мейєндорф у своїй праці «Вступ до святоотцівського богослов'я», де розглядається життєвий шлях та творчість таких церковних діячів як Оріген, Тертулліан, Климент Олександрійський. Іоанн Мейєндорф ґрунтовно охарактеризував наукову спадщину цих мужів. Варто, однак, підкреслити, що в монографії подається всуто православне осмислення ролі цих мислителів у формуванні християнської теології. Змістовний матеріал по темі міститься і в праці сучасного російського патролога А.Сидорова «Курс патрології» [49].

Серед відоміших дослідників біографії й творчості Тертулліана необхідно також згадати імена К. Попова [47], А. Столярова [49], С. Нєрєтіної [44], К. Мазуріна [44], Н. Щеглова [51] та Н. Штерніва [50]. У своїх наукових працях вчені висвітлюють головні події в біографії карфагенського богослова, його літературну діяльність та бачення концепції християнського знання.

Джерельну базу публікації складають Біблія і праці самого Тертулліана, а саме: кодекси християнської моралі, сформульовані в трактатах «Про видовища» [20], «Про ідолопоклонство» [14], «Про жіноче вбрання» [15] та «До дружини» [23]. Настанови катехуменам Тертулліан подає в опусах «Про хрещення» [21], «Про молитви» [12] та «Про покаяння» [10].

Тертулліан був першим значним християнським теологом, який писав латинською мовою. З причин, описаних нижче, він не значиться в числі Отців Церкви, але його твори надзвичайно важливі для історії Церкви та

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

оригінальні у філософському аспекті. Тертулліан уродженець Північної Африки. Північно-Африканська Церква того періоду була незвичним явищем. Християнство прийшло туди у II ст. і поширилося на території Карфагена (нинішні Алжир, Туніс і Марокко) – великої римської провінції, населеної фінікійцями та карфагенянами, які говорили латиною. Однак, після нетривкого розвитку цієї Церкви протягом IV-VI ст. вона припинила своє існування у зв'язку із вторгненням мусульман у середині VII ст. [51,с.28].

Тертулліан народився 155 р. в язичницькій сім'ї. Він отримав світську освіту та працював юристом – звичайна на той час кар'єра для юнака із забезпеченої родини [51,с.13]. Після навернення в християнство у Карфагені 193 р. він стає пресвітером, але згодом переїжджає до Рима, де проходить хорошу юридичну практику. Крім цього, він багато пише: його опуси присвячені переважно богословській тематиці. Стиль творів – різкий, пристрасний, полемічний. В них відображається складний характер автора, у якому аскетична суворість поєднується з палким прагненням істини і нещадною непримиренністю до противників.

Тертулліан після 207 р. захопився монтанізмом – вченням, яке обґрунтовувало, що в Христі ми не отримали повноту Одкровення, що воно є незавершене, але перебуває у процесі завершення завдяки дії Святого Духа. Засновник монтанізму пресвітер Монтан відкидав ієрархічну організацію Церкви і стверджував, що її керівництво повинно належати до особливих натхненних «пророків» (харизматиків). Монтаністська група, заснована Тертуллліаном у Північній Африці, виявилася стійкою до зовнішніх церковних чинників й існувала ще у V ст. під назвою тертуллліанітів [49,с.104].

Тертулліан займався письменницькою діяльністю з 193 по 220 рр. Його теологія внесла суттєві корективи у християнське вчення. Цікавим є те, що навіть після захоплення монтанізмом у його творах зберігається православна догматична «лінія»: приклад того, як людина може ортодоксально мислити, незважаючи на приналежність до єретичної секти [44, с. 256].

Головні твори Тертуллліана можна умовно поділити на три групи:

1) Листи на захист християнства (апологетичні). До них відноситься один з найважливіших творів Тертуллліана – його «Апологетичний трактат» [11], де він доводить, що переслідування християн з боку держави не виправдовується законами самої держави, а також трактат, адресований римському проконсулу в Африці – Скапулі [8].

2) Твори проти єретиків. Ці полемічні твори були спрямовані переважно проти гностиків. У книзі «Спростування єретиків» [24] Тертулліан, користуючись адвокатськими прийомами, демонструє неправоту єретиків. Його основний аргумент полягає в наступному: єретики не можуть користуватися Святим Письмом, оскільки воно належить Церкві, а не їм; а увійти в спілкування з Церквою вони не можуть, бо їх вчення не міститься у Писанні. Цей аргумент – типовий приклад еклесіологічного мислення Тертуллліана [3]. Трактат «Про хрещення» [21] спрямований проти Квінтіли, який вчив, що хрещення не є необхідністю. Тертулліан спростовував цю тезу

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

наступним чином: як для того, щоб увійти в землю обітовану, необхідно було перетнути Червоне море, так само і для вступу в Церкву необхідно пройти через воду «хрещенської купелі». Вода розглядається як життєдайна стихія. У зв'язку з цим у Тертулліана вперше зустрічається пояснення монограми ІХТІС, що складається з початкових літер титулу Ієсус Христос – Тєv Іос Сотер (Ієсус Христос, Божий Син, Спаситель). Слово ІХТІС грецькою означає «риба», а риба живе у воді. Крім того (а цілком імовірно, саме тому), в ранньохристиянському мистецтві (II – V ст.) риба була символом Христа. Таку ж символіку Тертулліан вбачав у євангельському епізоді чудесного улову риби. Далі в цьому опусі він стверджував, що хрещення єретиків недійсне, і особливо відзначав – у повній відповідності з усталеною традицією – що мучеництво за Христа слід розглядати як «хрещення кров'ю» [49, с. 298].

З інших праць Тертулліана, спрямованих проти єретиків, можна відзначити трактат «Проти Праксея» [39] – полемічний твір, написаний, коли Тертулліан вже відійшов від Церкви. Незважаючи на це, викладене у ньому вчення про Святу Трійцю у богословському відношенні не містить ніяких єретичних елементів [39].

У книзі «Про душу» [32] Тертулліан критикує язичницьку філософію. Душа, створена за образом Божим, за природою своєю «християнка» і може природним чином свідчити про існування і атрибути Бога. Немає ніякої потреби у філософії та освіті, оскільки сама природа є вчителькою душі на шляху до істини [32].

3) Твори на морально-етичні теми характеризуються моральними й дисциплінарними вимогами. З них важливими є наступні: «Про видовища» [11], «Про одяг жінок» [15], «Лист до дружини» [23], «Умовляння про цнотливість» [16] та «Книга про одношлюбність» [28].

Богословські погляди Тертулліана формувалися у контексті його полеміки з різними гностичними єресями. У книзі «Спростування єретиків» можна простежити його погляди на Церкву, близькі поглядам св. Іринея Ліонського. Як і Іриней, Тертулліан посилається на авторитет Передання, що зберігається переважно Апостольськими Церквами: «Всяке вчення, що узгоджується з вченням цих корінних Апостольських Церков, настільки ж давніх, як і сама віра, незаперечно є істинне, тому що воно Церквами прийняте від апостолів, апостолами від Ісуса Христа, Ісусом Христом від Бога і що, отже, всяке інше вчення повинно бути помилкове, противне істині... Залишається довести, що вчення наше походить від апостолів і що, за неминучим наслідком, всякого роду інше вчення хибне. Ми маємо спільність єдино з Апостольськими Церквами, тому що наше вчення ні в чому не відрізняється від їхнього вчення: це наш доказ» [34].

Обговорюючи походження єресей, Тертулліан звинувачує язичницьку філософію у спотворенні шляхів пізнання істини. Він був першим богословом, який сформулював знамениту низку протиріч: Афіни – Єрусалим, Академія – Церква, філософія – християнство. Аналізам даної проблематики присвячена книга С. Нєрєтіної «Тертулліан: Афіни або Єрусалим?» [45].

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

«Єретичне вчення є людське та бісовське ... Філософія, в розумінні якої сміливо досліджувати природу Божества і долі Його, послужила знаряддям цієї мирської мудрості.... Він (апостол Павло – *О.П.*) був в Афінах, де особисто дізнався про мирську філософію, яку звеличували тим, що вчить істині, ушкоджуючи її, і розділяється на багато сект, які, подібно єресям, по суті закляті вороги між собою. Але що спільного між Афінами і Єрусалимом, між Академією і Церквою, між єретиками та християнами? Наша секта виникла з портика царя Соломона, який навчив нас шукати Бога прямим і чистим серцем. Про що думали люди, які мріяли про стоїчне, платонічне і діалектичне християнство?» [34, с.7-8].

Нічому доброму навчитися у філософів не можна, наполягає Тетрулліан, і філософія є причиною всіх бід і єресей. Єдиним об'єктивним критерієм істини є правило віри: «Чому (можна – *О.П.*) навчитися від тих, які не вміють нічого іншого робити, як руйнувати? Якого світла очікувати там, де темрява? Пошукаємо у себе і у своїх (близьких – *О.П.*), але пошукаємо тільки того, що не порушує правила віри» [34,с.8].

Тертулліан викладає правило віри в тих самих виразах, що і св. Іриней, хоча відомо, що вони знайомі не були і ніколи не зустрічалися. Тертулліан, зокрема, визначає: «Ось правило або символ нашої віри. Ми сповідуємо його всенародно. Ми віруємо, що існує єдиний Бог, Творець світу, Який витягнув його з нікчемності Словом Своїм, народженим раніше за всіх. Ми віруємо, що Слово – це є Син Божий, Який багаторазово був патріархом під ім'ям Бога та одушевлює пророків. Він зійшов натхненням Бога Духа Святого в утробу Діви Марії, втілився і народився від неї; що Слово – це є Господь наш Ісус Христос, який проповідував новий Закон і нове Царство Небесне. Ми віруємо, що Ісус Христос сотворив багато чудес, був розп'ятий, на третій день після Своєї смерті воскрес; вознісся на небо, де сів праворуч Отця Свого; що Він замість Себе послав Духа Святого, щоб проповідувати і керувати Церквою своєю; що нарешті Він прийде з великою славою дарувати святим своїм життя вічне і невимовне блаженство, і засудити злих людей на вогонь вічний, воскресивши тіла як наші, так і всіх інших людей [34, с. 13].

Як бачимо, що це Правило Віри має таку ж структуру, що і Православний Символ Віри. Й дійсно, Символи Віри текстуально розвинулися з найдавніших Правил Віри, які віряни заучували оприлюдненими під час їх катехитичної настанови. У «Апологетичному трактаті» Тертулліан говорить, що Правило Віри успадковане нами від апостолів, призначених самим Христом: «З учнів Він обрав дванадцятьох, щоб супроводжували Його і згодом зробилися би вчителями народів ... Апостоли, ... прийнявши від обіцяного їм Духа Святого дар «говорити іншими мовами» (Дії.2: 4), проповідували віру в Ісуса Христа і заснували Церкви спершу в Іудеї, потім, розділяючи між собою Всесвіт, сповістили ту саму віру і те саме вчення народам і заснували Церкви у багатьох містах… З цієї причини ці останні вважаються також в числі Апостольських Церков, яким вони мовби доньки. Все закінчується за необхідності зі свого початку, а тому, незважаючи на велике число знаменитих Церков, всі вони

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

визнаються за єдину Церкву, за першу з усіх, засновану апостолами, за матір всіх інших. Будучи всі апостольські, вони всі разом складають єдину Церкву – за званням братів і по зв'язках дружби, що з'єднує всіх віруючих. Все нами сказане має підставу – єдність віри і вчення, усіма цими Церквами засвідчуваних» [34, с. 20].

З цього тексту випливає, що ніхто не може безпричинно заснувати нову Церкву, тобто без прямої спадкоємності з минулим, що розуміється як «єдність загальної віри». На цьому ґрунтується центральний принцип православної еклезіології: в силу єдності загальної віри всі Церкви ідентичні одна одній, жодна з них не вища і не краща за іншу; і фактично існує лише одна Церква, заснована Христом. Все розмаїття Церков існує лише, як свідчення цієї Церкви у різних частинах світу. Тому жодна Церква не може претендувати на першість серед інших на підставі будь-яких зовнішніх ознак чи історичних подій.

Отже, самовизначення єдиної Церкви ґрунтується на єдності сповідуваної нею віри, і ця єдність, на думку Тертулліана, є головною зброєю проти єретиків. Він, зокрема, констактує: «Звідси витікає інший проти єретиків висновок. Якщо Господь наш Ісус Христос послав для проповіді своїх апостолів, то ми не повинні приймати ніяких інших проповідників, тому що ніхто не знає Отця, окрім Сина та кому Син відкрив і що Син відкрив – єдино апостолам, яких послав проповідувати про це ... Що ж проповідували апостоли, чи що відкрив їм Ісус Христос? Я гадаю, що не можна дізнатися про це, як не звернутися за допомогою до Церков, керованих і навчених ними спершу усно, а потім і через їх писання» [34, с. 21].

Отже, коли Тертулліан говорить про апостольського спадкоємця, він має на увазі прийнятливість й наступництво віровчення. «Навіть довгі й докладні родоводи не допоможуть єретикам-гностикам – варто лише послухати, що вони проповідують!», – підкреслив він. Єдність віри у часі та просторі – запорука єдності та спілкування між Церквами. У зв'язку з даною тезою апологет закликає вірян: «Завітайте в Апостольські Церкви, де стоять ще понині на колишньому місці кафедри апостолів, де, слухаючи читання оригінальних їхніх послань, – що бачите їх самих, що чуєте їх голос ... Подивимося, чому навчена і чому вчить Римська Церква, особливо у зносинах її з Африканськими Церквами. Вона вірує в єдиного Бога Творця Всесвіту, в Ісуса Христа. Сина Його, народженого від Діви Марії. Вона визнає воскресіння тіл, сприймає разом з древнім законом і пророками Євангеліє і послання апостолів. Ось джерела, звідки черпає вона віру свою: вона відроджує синів своїх водою хрещення, наділяє їх Духом Святим, живить Євхаристії, спонукає до мучеництва і відкидає всякого, хто не сповідує науки цієї» [34, с. 36].

Незважаючи на таке цілком правомірне розуміння Церкви, Тертулліан сам згодом став єретиком і засновником секти. Це, однак, не зменшує важливості його вчення для становлення православної еклезіології. Доречно підкреслити, що в стрижневих моментах його вчення схоже з вченням св. Іринея: обидва

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

богослови наполягають на принципі харизматичного спадкоємства як у часі, так і в просторі; для обох це спадкоємство полягає насамперед у принципі єдності апостольського вчення, тобто в єдності віри.

У вченні про Святу Трійцю і про Христа заслуга Тертулліана полягає в тому, що він вперше в історії християнської думки ввів поняття, які згодом міцно увійшли в православне троїчне богослов'я. Так, він наполягав, що Син тієї самої сутності, що й Отець, і що Дух Святий сходить від Отця через Сина; він також вперше вжив слово «Трійця» латиною, й, нарешті, він учив, що Отець, Син і Дух Святий володіють однією божественною природою. Його розуміння Святої Трійці, тим не менш, почасти страждає субординаціонізмом. Син, тобто Божественний Логос (Слово), друга особа Трійці, в його розумінні мовби розщеплюється на два поняття: «Сенс» та «Слово». Спочатку Логос не мав самостійного особистого буття й існував у Богові лише як Його «Сенс»; тільки при сотворенні світу цей «Сенс» став «Словом» [47, с.156].

Враховуючи рівень троїчного богослов'я того часу, у Тертулліана міститься логічне обґрунтування Святої Трійці. Те саме можна сказати і про його христологічні погляди. В деяких випадках його опис Христа майже збігається з Халкидонським віросповідуванням: «...в Ісусі Христі з'єдналися Бог і людина, ...Бог жив серед людей як людина, щоб людина навчилася жити божественним життям» [43]. Тертулліан також говорить, що «Бог був розіп'ятий на хресті», проте акцентує, що потрібно уникати визначення, нібито «Отець страждав разом із Сином» [43]. Все це викладено не зовсім чітко, але, з огляду на бідність богословського словника у II ст., необхідно визнати, що богослов'я Тертулліана було по суті православним. У цілому ж спадщина великих богословів II ст. – Юстина, Іринея і Тертулліана – являє собою органічну, логічно обґрунтовану систему ідей, тверджень та поглядів на природу Спасителя й проблему Християнської Тринітарності. Їх погляди виявляють певну схожість, незважаючи на відсутність прямих теологічних паралелей. Таким чином, доцільно визнати, що єдиним керівним принципом для цих богословів було почуття гармонійної єдності, що репрезентує Церква. У своїх творах на моральні теми Тертулліан, серед інших проблем, обговорює християнське ставлення до військової служби: «Тепер подивимося, чи може віруючий християнин служити на військовій службі …хоча вони були би простими солдатами, так що їм немає необхідності здійснювати жертвоприношення або ж виносити смертний вирок. Немає нічого спільного між божественною і людською присягами, між прапорами Христа і знаменами Диявола, між табором світла і табором темряви ... і, обеззброївши Петра, Господь розпустив черес кожному вояку, починаючи з того часу і надалі» [14, с.14].

Очевидно, що для Тертулліана питання полягало не в можливості вбивства в бою, а в обов'язку вищих військових чинів здійснювати жертвоприношення язичницьким богам і необхідності виносити смертні вироки військовим злочинцям. Тертулліан явно проти того, щоб християни служили в армії, але новозавітний аргумент «узявший меч від меча і загине» в його міркуваннях

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

стоїть на останньому місці [31]. Основне заперечення пов'язане з тим, що військова служба, так само як і багато інших професій у римському суспільстві, передбачала участь у язичницьких обрядах. Християнам не слід вербуватися в армію, тим більше що примусової військової повинності в Римській імперії не існувало: армія складалася з професійних найманців.

У зв'язку з цим варто зауважити, що чіткої вказівки з приводу служби в армії у Новому Завіті немає. Історія Церкви знає святих, які обіймали військові посади, хоча, з іншого боку, деякі святителі були канонізовані за неспротив насильству. Христос ніколи не проповідував дезертирство, і в новозавітних книгах згадуються епізоди з біографій римських воєначальників, які вирізнялися вірою та благочестивим життям. Прикладом слугує сотник Корнилій.

Вчення про неспротив насильству не було доведене Тертуліаном до логічного завершення по причині лицемірного устрою суспільства. Неможливо розглядати одну суспільну проблему у відриві від інших. Так, якщо людина не хоче брати участі у військовому насильстві, то вона мусить також відмовитися й від сплати податків, й від участі у політичних виборах. Єдиною альтернативою суспільному існуванню може бути чернецтво, яке ґрунтується на ідеї зречення миру.

Тертуліан вважав, що не тільки служба в армії, а й багато інших професій неприйнятні для християнина. У той же час він наполягав, що християн треба допустити до суспільного життя Імперії. Справа в тому, що римська імператорська влада заборонила християнам займати посади, пов'язані з суспільно-політичною діяльністю, через те що їх вважали небезпечними сектантами і зрадниками (останні, як відомо, відмовлялися від участі в язичницьких обрядах) [34].

У своїй «Апології» Тертуліан доводив моральні переваги християн перед язичниками. Він стверджував, що всупереч усім звинуваченням, християни лояльні по відношенню до всього світу: «Ми ніколи не втручалися в суспільні справи: весь світ є наша республіка» [11,с.38].

У питанні шлюбу Тертуліан був прихильником абсолютної моногамії. Ось що радить він своїй дружині на випадок його (Тертуліана) смерті:

«І так, якщо я помру перед тобою по волі Божій, то не інший хто як Бог зруйнує шлюб твій. Навіщо ж тобі відновлювати те, що Бог зруйнував? Навіщо відмовлятися тобі від дарованої тобі свободи, щоб накласти на себе нові кайдани?! .. Можна судити, якої шкоди другий шлюб приносить святості, коли ми звернемо увагу на статут Церкви і на постанови апостолів, які обирали в єпископи тільки «чоловіка однієї дружини» (1 Тім.3:2) і допускали до священнослужіння тільки удовиць, «колишніх дружин одного чоловіка» (1 Тім.5: 9), щоб жертовник Божий перебував завжди чистий і безгрішний»[23].

На підставі цього тексту можна стверджувати, що в ранньохристиянській свідомості існувала єдина етика як для духовенства, так і для мирян, а саме – вимога одношлюбності, на якій так наполягає християнське Передання

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

(Еф.5:22 33). Християнство приписує шлюбу божественне походження, вбачаючи в ньому образ вічного союзу між Христом та Його Церквою. Кожен окремий шлюб має вічний вимір та набуває унікального, містичного, сакрального змісту.

Доречно навести ще один цікавий приклад морального вчення Тертулліана. У настановах до жінок щодо нарядів, зачісок і прикрас, він говорить про негативне ставлення до досягнень техніки та ремесел, які дозволяють людям спотворювати і прикрашати єство, не піклуючись про свою внутрішню красу перед Богом: «Так, у ставленні вашому до шат і безлічі нарядів та прикрас ваших ви повинні всіляко відсікати, відкидати і виганяти цю зайву для вас розкіш» [15].

Такі авторитетні вчені, як А. Столяров, К. Попов, Іоанн Мейєндорф вважають Тертулліана батьком християнського трінітаріанізму. Той же К. Попов підкреслює: «Можна відзначити, що він розвинув вчення про Логос у вчення про Трійцю.... Тертулліан першим чітко сформулював триєдиність Бога» [47, с. 230].

Тертулліан вважав свою духовно-світоглядну позицію елітарною; що є спорідненим вченню про вище втаємничення знання, доступне лише малій частині інтелектуалів. Подібних поглядів притримувалися у II ст. гностики, а пізніше й Оріген, – ще один прибічник Святої Трійці. Однак більшість віруючих відкидали його вчення про Трійцю не лише через неуцтво й не тому, що воно було занадто складним для їх спрощеного сприйняття світу, а тому що визначення Орігена суперечило Святому Письму.

Узагальнюючи викладенні факти, можна зробити ряд висновків. У першу чергу необхідно зазначити, що Тертулліан значною мірою вплинув на зародження християнського тринітаризму, хоча його формулювання певною мірою залишаються єретичними, а саме, – він заперечував рівність особистостей у Трійці та їх співіснування у вічності. Як резюмує К.Мазурін: «Окремі помилки і думки Тертулліана святі отці не вважали великими погрішностями у вірі, тому його твори мали значний вплив на розвиток подальшого богослов'я, особливо на твори і богослов'я Отців Західної Церкви»[44, с.237].

Виступаючи на його захист, церковні діячі стверджують, що несправедливо судити Тертулліана, порівнюючи його думки та погляди з ортодоксальним вченням пізнього періоду. Вони вказують, що за його життя ортодоксальні тринітарні символи Віри і догмати ще не були остаточно сформульовані та затверджені; церковна інституція у II ст. лише починала процес організаційно-структурного формування і осмислення вчення про Святу Трійцю. Однак цей аргумент викриває приховану помилку тринітаризму: згідно з вченням Отців Церкви визнається, що людина не може виявити обґрунтування вчення про Трійцю у Святому Письмі, яке є їх єдиним доктринальним джерелом.

Отже, в II ст. у науковому ключі викласти християнську тринітарну доктрину намагалися Оріген, Тертулліан, Климент Александрійський. Крім того, вони, особливо Тертулліан, стали, згідно з церковною традицією апологетами тому, що захищали християнське віровчення від гострих

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

звинувачень з боку язичників. Останні скептично ставилися до віри в Спасителя й критикували християнську догматику за те, що вона базується на «нефілософському» Писанні і доступна кожному, тоді як істинна філософія належить лише вибраним та втаємниченим. Тертулліан у своїх працях послідовно розвивав вчення про Святу Трійцю, про Спасіння, Викуплення та посмертне Воздаяння. Його ідеї лягли в основу багатьох богословських концепцій, які знаходять своїх прихильників і в наш час.

Джерела та література: ***1.*** Тертуллиан, Квинт Саптимий Флорента. Апологетика // Режим доступу:http://www.tertullian.org/articles/evans_marc/evans_marc_00index.htm; ***2.*** Тертуллиан, Квинт Саптимий Флорента. Про покаяння. //Режим доступу:http://www.tertullian.org/articles/evans_ marc/evans_marc_00index.htm; ***3.*** Тертуллиан, Квинт Саптимий Флорента. Избрапнные произведения. /Пер. І. Маханькова, Ю. Панасенко, А. Столярова, Н. Шабурова, Е. Молодика. Сост. і заг. ред. А. А. Столярова. - М.: Прогрес-Культура, 1994. – 448с.***4.*** Тертуллиан, Квинт Саптимий Флорента. О душе // Режим доступу: http://www.tertullian.org/articles/evans_marc/evans_marc_00index.htm; ***5.***Тертуллиан. Против Праксея.–Альфаи Омега. – М..:Наука,2001.– №1-2. – с.27-28; ***6.*** Тертулліан, Квінт Септимій Флоренс. Про душу./Пер., Вступ. ст. і комм. А. Ю. Братухина. Науч. ред. В. С. Дуров. (Серія «Бібліотека християнської думки. Джерела»). СПб.: О. Абишко, – 2004. – 256с. ***7.***Тертуллиан. Против Маркиона.// Режим доступу: http://www.tertullian.rg/articles/evans_marc/evans_marc_00index.htm; ***8.*** Тертуллиан. Апологетика. К Скапуле. / Пер. А. Ю. Братухина. – СПб.:О.Абишко, – 2005. – 256с.; ***9.*** Тертуллиан, Квинт Саптимий Флорента. Против Маркиона в п'яти книгах / Пер. А. Ю. Братухина.-СПб.: О. Абишко, Університетська книга, – 2010. – 576с.; ***10.*** Tertullian. An die Märtyrer (Ad martyras) //Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***11.***Tertullian. Apologetikum (Apologeticum) Apologeten, Frühchristliche // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***12.*** Tertullian. Über das Gebet (De oratione) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***13.*** Tertullian. Über das Pallium oder den Philosophenmantel (De pallio) Режим доступу: // http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***14.*** Tertullian. Über den Götzendienst (De Idololatria) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***15.*** Tertullian. Über den weiblichen Putz (De cultu feminarum) Режим доступу: // http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***16.*** Tertullian. Über die Aufforderung zur Keuschheit (De exhortatione castitatis) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***17.*** Tertullian. Über die Busse (De paenitentia) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***18.*** Tertullian. Über die Ehrbarkeit (De pudicitia) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***19.*** Tertullian. Über die Geduld (De patientia) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***20.*** Tertullian. Über die Schauspiele (De spectaculis) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***21.*** Tertullian. Über die Taufe (De baptismo) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***22.*** Tertullian. Das Zeugnis der Seele (De testimonio animae) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***23.*** Tertullian. Die zwei Bücher an seine Frau (Ad uxorem) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***24.*** Tertullian. Gegen die Juden (Adversus Iudaeos) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***25.*** Tertullian. An Scapula (Ad Scapulam) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***26.*** Tertullian. Arznei gegen Skorpionstich (Scorpiace)// http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***27.*** Tertullian. Über das Fasten, gegen die Psychiker (De ieiunio adversus psychicos) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***28.*** Tertullian. Über die einmalige Ehe (De monogamia) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

htm; ***29.*** Tertullian. Über die Monogamie. (De monogamia) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***30.*** Tertullian. Gegen Hermogenes. (Adversus Hermogenes) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***31.*** Tertullian. Vom Kranze des Soldaten (De corona militis) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***32.*** Tertullian. Über die Seele. (De anima) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***33.*** Tertullian. Über die Verschleierung der Jungfrauen. (De virginibus velandis) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***34.*** Tertullian. Die Prozeßeinreden gegen die Häretiker (De praescriptione haereticorum) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***35.*** Tertullian. Über das Fliehen in der Verfolgung. (De fuga in persecutione) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***36.*** Tertullian. Die fünf Bücher gegen Marcion. (Adversus Marcionem) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***37.*** Tertullian. Über die Auferstehung des Fleisches. (De resurrectione carnis) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***38.*** Tertullian. Gegen die Valentinianer. (Adversus Valentinianos) // Режим доступу:http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***39.*** Tertullian. Gegen Praxeas. (Adversus Praxeas) // Режим доступу: http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***40.*** Tertullian. Über den Leib Christi. (De carne Christi) //http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm; ***41.*** Альбрехт М. фон. Історія римської літератури. / Пер. з нім. Т. 3. М., 2005. – С. 1663-1690; ***42.*** Болотов В.В. Лекции по истории древней церкви. II. История церкви в период до Константина Великого. М., 1994. – с. 303-304.; ***43.*** Іоанн Мейєндорф. Богословське вчення Тертулліана // Режим доступу: antology.rchgi.spb.ru / Tertullianus / meyen.html; ***44.*** Мазурин К. М. Тертуллиан и его творения. М., 1892. LXV. – 356 с.; ***45.*** Неретина. С.С. Тертуллиан: Афины или Єрусалим? // Режим доступу:antology.rchgi.spb.ru / Tertullianus / afiny.html; ***46.*** Патрологія: життя, письма і вчення Отців Церкви. – Львів: Свічадо, 1998. – 134-147с. ***47.*** Попов К. Тертуллиан, его теория христианского знания і основные начала его його богословия. Київ, 1880. – 234с.; ***48.*** П. Ф. Преображенський. Тертулліан і Рим В: Едіторіал УРСС. – 240 с.; ***49.*** Столяров А. Тертуллиан. Эпоха. Жизнь. Учение. - Квинт Септимий Флорент Тертуллиан. Избранные сочинения. М., 1994. – 304с. ***50.*** Штернів Н. В. Тертулліан, пресвітер Карфагенський. Нарис навчально-літературної діяльності його. Курськ, 1889. – 414с.; ***51.*** Щеглов Н. Апологетики Тертуллиана. Библиографическое иследование. -Київ, 1888. – 216с.

УДК 94(369.1)“04/05”

Ярослав ЯНОВСЬКИЙ

ІТАЛІЙСЬКА КАМПАНІЯ АТТІЛИ І ПОЧАТОК ЗАНЕПАДУ “ПРИМАРНОЇ ІМПЕРІЇ” ГУНІВ (II)

У статті, на підставі вивчення корпусу відповідних писемних джерел, представлено розгорнутий аналіз кола питань, пов’язаних з воєнним походом вождя гунів Аттіли у Північну Італію та війною проти Риму. Автор характеризує історичне тло Західної Європи середини VI ст., висвітлює передумови, а також послідовно розглядає основні етапи воєнних дій – від початку вторгнення гунського війська на територію Імперії та облоги Аквілеї до його відступу після битви на Каталаунських полях 451 р.

Ключові слова: номади, західні гуни, Аттіла, Римська імперія, Аецій, понтифік Лев Великий, облога Аквілеї, захоплення Медіолана, Каталаунська битва.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com